Pr. Lect. Univ.
Dr. Ioniță
Apostolache

Surse de cercetare și preocupări conexe în istoria și iconografia Mănăstirii Polovragi

Mănăstirea Polovragi reprezintă o pagină de istorie scrisă cu aur în cartea vieții bisericești din țara noastră. Loc de tradiție străveche a rânduielilor călugărești din ținuturile Olteniei, cinstita lavră închinată Maicii Domnului adună astăzi peste cinci sute de ani de mărturisire ortodoxă sub crestele cărunte ale Carpaților Meridionali, la poalele munților Parâng.

În cele cinci secole de existență au curs râuri de cerneală despre trecerea prin vreme a Mănăstirii Polovragi. Binecuvântată de Maica Domnului cu frumuseți de Rai, sfânta lavră își revendică existența în primele forme sihăstrești, cultivate în duhul și după rânduiala Sfântului Nicodim de la Tismana. Mai pe urmă, dorind să adune laolaltă marea familie a monahilor idioritmici, răspândiți în sihăstriile codrilor seculari care înconjoară acest loc, arhimandritul Ioan, starețul Mănăstirii Hurezi, cu sprijinul și întărirea Sfântului Domnitor Martir Constantin Brâncoveanu, a ridicat pe vechiul loc mănăstire cu rânduială de viață chinovială, împodobită cu biserică aleasă, bolniță și chilii.

Urmărind îndeaproape lista surselor academice care tratează direct sau adiacent teme legate de Sfânta Mănăstire Polovragi, vom încerca în cele ce urmează să oferim o imagine de ansamblu cu privire la locul și rolul acestei străvechi lavre monahale în istoria, cultura, arta eclesială și, nu în ultimul rând, trăirea ortodoxă a poporului român. Pornind așadar de la principalele valențe de evaluare istorico-critică, deducem o primă idee de sincronie teologică, aplicabilă Mănăstirii Polovragi în toate valențele ei. Constatarea se revendică din firescul întrepătrunderilor interculturale și artistice, constituite dintotdeauna ca reper și în mod inconfundabil evaluate sub edificiul teologic al acestei „fortărețe de spirit și credință ortodoxă”.

I. Alexandru Ștefulescu, *„Polovragii”*

Una dintre lucrările academice de referință, apărute la începul secolului XX, îi aparține profesorului Alexandru Ștefulescu, fiind intitulată generic

Polovragii[1]. În cele 160 de pagini, cercetarea oferă o perspectivă complexă asupra locului în care apare și se formează Mănăstirea Polovragi. În expunerea sa, autorul folosește documente de primă sursă, reușind să surprindă aspecte inedite din istoria, spiritualitatea și demografia sfintei lavre monahale. În baza unor descrieri ample, ilustrate cu fotografii și planșe demonstrative, Ștefulescu creionează tabloul patriarhal prin care se descrie darul lui Dumnezeu de la Polovragi. „Pe o câmpie foarte întinsă, plină de verdeață, copaci și pomi roditori, străbătută în lung și în lat de șosele județene, comunale și nenumărate drumuri naturale, se află Polovragii, vârât cu capul despre meazănoapte sub munți, iar spre apus stăpânind peste adânca, dar îngusta, vale a Oltețului. În actele vechi și în inscripții se zice Polvrăgi și Polvragi. Tradiția populară locală vede în Polvrăgi sau Polvragi, „Polvraci" cu înțelesul de „vraci" lecuitori, medici și această tradiție spune și azi că aici, la Polovragi, veneau odinioară vracii din peștera vecină unde își aveau capiștea (biserica) lor păgânească, cu buruieni cu care vindecau pe oameni de boale. Câmpia așa de întinsă a Polovragilor se zice în tradiție „Câmpul vracilor", numire care s-ar părea că vine de la cuvintele slave: *pole* – câmp și *vraci* – vraci, adică *polevraci* – Polvraci, Polovraci, Polovragi"[2].

Lucrarea lui Ștefulescu ne oferă foarte multe detalii demografice, fiind totodată și un eficient barometru statistic. Pe de altă parte, tot de aici aflăm și despre portul tradițional al gorjenilor din zona de munte, bărbații fiind descriși ca purtând „căciuli mari de oaie și cioareci/pantaloni albi de lână foarte strâmți", iar femeile erau împodobite „pe cap cu propoade (cârpe)". Din prezentare nu lipsesc nici detaliile despre principalele evenimente existențiale: naștere, botez, nuntă, înmormântare, precum și descrierea felului în care credincioșii sărbătoreau principalele praznice ortodoxe-bisericești.

Este foarte important că tot lucrarea profesorului Ștefulescu identifică primele mențiuni documentare ale localității Polovragi. El spune că ar fi fost consemnate în secolul al XV-lea, în timpul domnitorului Radu cel Frumos (1462–1474), fiul lui Vlad Vodă Dracul. Din documentele vremii se confirmă că stăpân peste aceste locuri ar fi fost „Stanciul Postelnicul, Danciul Logofătul și Calotă Postelnicul, fiii lui Hamza din Pârâieni"[3].

Pe lângă prețioasele informații istorice despre apartenența întregului ținut, despre tocmeala satului și despre administrarea boierească a moșiilor din împrejurimi, documentele identificate de Ștefulescu aduc informații prețioase cu privire la istoricul mănăstirii. „Mănăstirea Polovragi, a

1 Alexandru Ștefulescu, *Polovragii*, Tipografia N.D. Miloșescu, Tg. Jiu, 1906.

2 Alexandru Ștefulescu, *Polovragii*, p. 9.

3 Arhivele Statului, Mănăstirea Polovragi, pachetul 1 bis, documentul 13.

cărei biserică și oarecare mică casă cel dintâi le-a clădit Danciul Pârâianul, marele postelnic, apoi a fost cumpărată de principele Constantin Brâncoveanu și făcută metoc al Mănăstirii Horez, după aceea egumenul Mănăstirii Horez a prenoit biserica cu cheltuiala mănăstirii (Horez), a zugrăvit-o, a înconjurat locul cu zid și a clădit pe el chilii"[4]. Se mai spune că, după ce a cumpărat mănăstirea, Vodă Brâncoveanu a întărit cu zapise rânduielile de căpetenie pe care le dobândise cu moșiile dimprejur. Despre biserica mănăstirii, închinată astăzi „Adormirii Maicii Domnului", se cunoaște că a fost zidită în stil arhitectonic bizantin, cu specific brâncovenesc, pe locul uneia mai vechi, de la 1529–1530. „La 1643, Danciul Pârâianul Logofătul își întrupează inima și sufletul său creștin în clădirea sfântă a Mănăstirii Polovragilor, căreia, în 6 iunie 1648, Matei Vodă îi confirmă stăpânire în satul Polovragi peste partea de moșie, dăruită de fondatorul ei, care în același an o închină Sfântului Mormânt de la Ierusalim. La 13 martie 1650, Danciul Pârâianul îi dăruiește moșiile Cârpeanii jumătate, Budoiul și Tereuja. La 1 aprilie același an (1650), jupâneasa Stanca, sora lui Danciul Pârâianul, dăruiește mănăstirii toată averea sa, ceea ce se confirmă de Matei Vodă la 26 mai, tot același an, și de Antonie Vodă, la 19 iunie 1671. La 8 aprilie 1689, Maria Băneasa, soția Banului Barbu Milescu, fiul lui Danciul Pârâianul, dăruiește mănăstirii satul Sârbeștii pe Olteț. Peste 50 de ani de la întemeierea ei (30 iunie 1693), Mănăstirea Polovragi, închinată Sfântului Mormânt din Ierusalim încă din 1648, nemaiputându-se susține, Patriarhul Dositei al Ierusalimului intervine, împreună cu moștenitorii lui Danciul Pârâianul la Constantin Vodă Brâncoveanu ca să o răscumpere. La 24 iulie 1693, Brâncoveanu Vodă o răscumpără de la Sfântul Mormânt cu 1500 de aspri și o face metoc al Mănăstirii Hurezi [...]. Astfel, Mănăstirea Polovragi, pe lângă Danciul Pârâianul, mai are de ctitor principal și pe Constantin Vodă Brâncoveanu"[5].

Este important să amintim aici, în completarea datelor istorice oferite de Alexandru Ștefulescu cu privire la ctitorii Mănăstirii Polovragi, alte două studii relevante, publicate ulterior în *Mitropolia Olteniei* de Ștefan Andreescu („Ctitorii de la Polovragi", în *MO,* nr. 3-4/1964, pp. 231-235) și Pr. Dumitru Bălașa („Constantin Brâncoveanu Voievod și Ioan Arhimandritul. Un manuscris inedit al lui Ioan, Egumenul Mănăstirii Hurezi – 1692-1726", în *MO,* nr. 10-12/1973, pp. 993-1001).

Un alt detaliu semnificativ legat de partea constitutiv-istorică a Mănăstirii Polovragi se raportează la „Bolnița", construită de egumenul Lavrentie între anii 1736-1738. Pictura, păstrată intact în forma originală, reflectă o puternică teologie a vindecării prin credință. Regăsim ast-

4 N. Dobrescu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române din Oltenia*, București, 1906, pp. 248-249.

5 Alexandru Ștefulescu, *Polovragii,* p. 68-69.

fel reprezentări ale celor mai importante vindecări săvârșite de Mântuitorul Hristos, dar și sfinți doctori fără de arginți. Ștefulescu preia aici și transcrie în limba română actuală documentul inscripționat pe piatra-martor (pisanie) a sfântului așezământ. Îl redăm așadar: „Precum dorește cerbul de izvoarele apelor așa au dorit sufletul meu ca să zidesc casă lui Dumnezeu întru cinstirea Părintelui nostru Nicolae, arhiepiscopul Mirelor, ridicatu-s-a această sfântă bolniță din temelie cu toată osârdia și cheltuiala sfinției sale părintelui Lavrentie, egumen al Mănăstirii de la Polovragi, ajutându-mă și alți frați care vor fi arătați în cartea vieții din noiembrie 2 leat 7245. Pe peretele dinspre apus se văd zugrăviți: Dionisie Arhimandritul, năstravnicul mănăstirii Horezu, Bălăcescul; Clement, Episcopul Râmnicului; Lavrentie, egumenul mănăstirii Polovragi; Ștefan, ieromonah, ctitor. Pe peretele dinspre miazănoapte: o călugăriță, un boier cu o cruce, o femeie cu doi copii (fără indicații asupra numelui). Pomenește Doamne (pe toți), Gheorghe Ion, zugravu, 1738".

Structura sau erminia iconografică a Bolniței închinate Sfântului Ierarh Nicolae de la Mănăstirea Polovragi este descrisă într-un studiu foarte interesant, semnat de părintele cercetător Dumitru Bălașa. Găsim aici, pe lângă pisania menționată integral de Ștefulescu, o serie de detalii semnificative din punct de vedere iconografic. Ni se spune astfel că, lângă pisanie, se distinge „icoana hramului Sfântului Nicolae, episcopul Mirelor, flancat de Domnul Iisus Hristos (Ic Hc), care-i oferă Evanghelia, și de Maica Domnului (Μρ Θυ), care-i oferă omoforul. În pronaos, pe zidul de apus se văd următoarele chipuri: Dionisie arhimandritul – năstravnicul Mănăstirii Hurezi, tânăr, cu barbă neagră, Climent, episcopul Râmnicului, cu mâna dreaptă binecuvântând și cu stânga ținând cârja, cu barba neagră, ca și Ioan Arhimandritul; Lavrentie, egumenul mănăstirii și ctitorul bolniței, ținând în mâna dreaptă, înspre sud ctitoria sa acoperită cu olane; Ștefan ieromonahul, ctitor, bătrân cu barbă albă". Se observă de asemenea, pe zidul din partea nordică, „o călugăriță cu metania în mână. În strânga ei un bărbat cu mustață neagră, cu o cruce cu două brațe, în dreapta. Pe umăr poartă o mantie cu guler de blană și e încins cu un brâu înnodat în față". Între reprezentările hagiografice rânduite în planul iconografic al bolniței, părintele Dumitru Bălașa îi amintește pe: Sfântul Hristofor, „cu sulița în mâna dreaptă, cu arcul pe stânga și cu tolba de săgeți la șoldul drept"; pe Sfântul Gaudela, precum și pe Sfinții militari: Gheorghe, Teodor Tiron și Procopie. Pe boltă, într-o frumoasă mandorlă este reprezentat Iisus Hristos Pantocrator. Mai departe, părintele Bălașa observă textura pe care este zugrăvită catapeteasma din zid, împodobită cu frumoase ornamente florale. „La Proscomidie, o scenă cu Iisus mort în fața crucii, în poziție verticală, Maica Domnului cu mâna la ochi își șterge lacrimile și Sfântul Ioan. Scena este la fel cu cea din biserica mare. Sub acest tablou se află scris cu negru pomelnicul ctitorilor [...] Deasupra acestei inscripții este zugrăvită vița de vie cu struguri și mustul curge într-un vas înflorat. Scena simbolizează jertfa cea de bună voie, pentru mântuirea lumii"[6].

Din scurta prezentare a lucrării lui Alexandru Ștefulescu, întărită cu argumentele culese din mai multe studii și articole ulterioare despre mănăstire, putem trage câteva concluzii referitoare la contextul general al cercetării academice. În primul rând, firul cărții lui Ștefulescu este eminamente unul istoric.

6 Pr. Dumitru Bălașa, „Bolnița sau spitalul mănăstiresc", în *MO*, 9-10/1973, pp. 816-817.

Sunt de reținut și, totodată, de apreciat ineditele evidențieri lingvistice, etnografice și demografice cu privire la spațiul în care apare și se dezvoltă mănăstirea. În al doilea rând, autorul evidențiază etapizat procesul de formare spirituală a spațiului de credință ortodoxă în această zonă, legat de tradiția monahismului pe care îl cultivase Sfântul Nicodim de la Tismana în Oltenia. În acest sens, Mănăstirea Polovragi devine un centru monastic puternic, preluând elemente de rânduială călugărească din vechile pravile românești, legate de Mănăstirea Hurezi, precum și tradiția arhitecturală brâncovenească care se suprapune peste formele vechi, înlocuindu-le ireversibil. Autorul amintește în acest sens despre legăturile de apartenență (închinare) pe care mănăstirea le-a avut în decursul istoriei cu Patriarhia de Ierusalim și cu Biserica Sfântului Mormânt. De asemenea, este foarte importantă menționarea clară a locului și importanței pe care o are Sfântul Domnitor Martir Constantin Brâncoveanu în viața mănăstirii, ca unul dintre ctitorii cinstitului așezământ. Acest important detaliu, subliniat și argumentat foarte bine de Ștefulescu, reprezintă un element fundamental în identificarea întregului ansamblu ca monument unicat de artă și arhitectură brâncovenească. Deși detaliile lui Ștefulescu au în vedere cu precădere firul istoric al desfășurării evenimentelor, lucrarea sa reprezintă o contribuție esențială în valorificarea și susținerea tipologiilor de artă sacră din literatura de specialitate.

II. Arhim. Veniamin Micle, *Mănăstirea Polovragi*

Cel de-al doilea cercetător de referință în coagularea datelor științifice prin care se identifică Mănăstirea Polovragi în toate compartimentele sale este, fără îndoială, arhimandritul Veniamin Micle. Venerabilul sacerdot este recunoscut în lumea academică românească pentru demersurile sale inedite de promovare a valorilor bisericești perene. Sub acest spectru și în ceea ce ne privește, Veniamin Micle ne oferă spre analiză remarcabila sa lucrare *Mănăstirea Polovragi*.[7]

În completarea predecesorului său, profesorul Alexandru Ștefulescu, arhimandritul Veniamin Micle reușește să particularizeze subiectul, focusându-se pe elementele predefinit legate de Mănăstirea Polovragi. Cu alte cuvinte, dacă la Ștefulescu găsim o foarte bună abordare de context, placată cu date istorice și interpretări etnografice, Micle oferă elementele constitutive unei înțelegeri directe a vieții monahale de la Polovragi. Unul dintre capitolele pe care vom stărui în ceea ce privește amintita lucrare este dedicat „Arhitecturii și picturii bisericii" Mănăstirii Polovragi.

7 Arhim. Veniamin Micle, *Mănăstirea Polovragi,* Ed. Mitropolia Olteniei, 1978, 55 p.

După cum reiese și în succintele mențiuni făcute de Ștefulescu, stilul folosit pentru Biserica cu hramul „Adormirea Maicii Domnului" a Mănăstirii Polovragi este cel „bizantin". În acest sincron edilitar, sfântul locaș „are formă trilobată, cu abside laterale, realizată într-o simetrie proporțională, având dimensiuni: 22 m lungime, 10 m lățime și 20 m înălțime". În continuare, arhimandritul Veniamin Micle evidențiază interferența elementelor de structură veche, sesizabile, după unii specialiști, în consistența materialelor folosite, care împing sfântul locaș ca identificare istorică înspre secolul al XVI-lea. După alte păreri, toate aceste elemente de fond ar conferi o legătură între cele două secole: al XVI-lea și al XVII-lea. „Ca elemente deosebite – consemnează autorul – se remarcă brâul exterior orizontal, rotunjit, încărcat în cărămizi așezate în zimți. El încinge biserica, împărțind parametrul în două zone distincte: partea inferioară, caracterizată în rânduri de cărămidă aparentă și piatră cioplită, intercalată cu câte o cărămidă verticală, și cea superioară, tencuită în alb. Ancadramentele ferestrelor sunt din piatră cioplită, având partea superioară decorată cu diferite motive sculptate. O cornișă, formată din trei rânduri de cărămizi suprapuse, așezate tot în dinți de fierăstrău, înconjoară clădirea pe sub acoperișul din șița tradițională a construcțiilor populare din partea locului. De pe naos, pe o bază pătrată, se înalță turla Pantocratorului, cu interiorul în formă cilindrică, iar exteriorul cu douăsprezece laturi. Ea este prevăzută cu patru ferestre, în direcția punctelor cardinale"[8].

La doi ani de la publicarea lucrării sus amintite, arhimandritul Veniamin publică în *Mitropolia Olteniei* o nouă cercetare inedită despre „Mărturiile arheologice de la Polovragi"[9]. Sunt susținute aici străvechile rădăcini și origini daco-romane ale locului (certificate de descoperirile arheologice din zonă), constituite într-o foarte interesantă ipoteză, după care „dava (cetatea) de la Polovragi s-ar identifica cu antica Arcinna".

Revenind la valoroasele specificații picturale, de data aceasta, arhimandritul Veniamin Micle reușește să creioneze o veritabilă erminie a întregului sfânt locaș. Se pleacă de la observația că „pictura interioară" este intact conservată, lucru ce oferă unica posibilitate de realizare a unei expertize autentic exhaustivă. Observațiile încep să se creioneze dinspre exterior spre interiorul bisericii, regăsindu-se în trimiteri despre Icoana „Adormirii Maicii Domnului", realizată pe frontonul bisericii, precum și despre „reprezentările iconografice, unice în țara noastră, ale mănăstirilor din Sfântul Munte Athos" (realizate în pridvorul deschis)[10].

8 Arhim. Veniamin Micle, *Mănăstirea Polovragi*, p. 13.

9 Arhim. Veniamin Micle, „Mărturiile arheologice de la Polovragi", în Revista *Mitropolia Olteniei* (MO), nr. 10-12/1980, p. 250.

10 Arhim. Veniamin Micle, *Mănăstirea Polovragi*, p. 14.

Ne vom opri asupra câtorva reprezentări picturale inedite, cu temă hagiografică, din zona interferenței dintre naos și pronaos. „Pe zidul stâng al ușii, ce face legătura dintre pronaos și naos – notează Veniamin Micle – este zugrăvit Sfântul Hristofor cu Pruncul Iisus pe umărul drept, iar pe zidul opus, călugărul Teoctist cu Pruncul Iisus pe umărul stâng. Pictura din naos prezintă, în registrul de jos, pe sfinții militari în ținută de gală, cu aureole stucate sau în relief. Pe peretele sudic se află Sfântul Teodor Tiron, Sfântul Procopie și Sfântul Gheorghe, iar pe cel nordic Sfântul Teodor Stratilat, Sfântul Nestor și Sfântul Dimitrie. Pe crucea pictată a Sfântului Dimitrie s-a aplicat, între timp, o cruce de argint, purtând următoarea inscripție: «Crucea Sfântului Dimitrie, de Protosingherul Constantie, fost egumen la Polovragi, 1883, octombrie 26». Tot în acest registru, spre absida Sfântului Altar, în dreapta, este Iisus Hristos Judecător al neamurilor, iar în stânga, Maica Domnului cu Pruncul în brațe. Urmează apoi scene din viața Mântuitorului și chipuri de sfinți, în rozete conturate cu chenar roșu. Din înălțimea bolților, chipul Pantocratorului ocrotește sfântul locaș. Scenele care redau prinderea și răstignirea lui Iisus impresionează prin dramatismul lor și prin expresiile fețelor, fiind executate de meșteri zugravi, care par a fi învățat arta culorilor măiestrit îmbinate la cei doi pictori celebri ai timpului: Pârvu Mutu și Constantin Zugravu”[11].

Însemnarea arhimandritului Veniamin Micle este foarte importantă pentru că face o trecere de la detaliile de context, tributare de cele mai multe ori domeniului istoric, spre o analiză arhitecturală și picturală competentă. Există în acest sens un început de erminie iconografică, care încadrază, dinspre exterior spre interior, cele mai importante elemente ale moștenirii artistice din Biserica „Adormirii” a Mănăstirii Polovragi. Totodată, se menționează foarte lămurit apartenența școlii iconografice de la Polovragi, zugravii care s-au ostenit aici cunoscând foarte bine atât arta lui Pârvu Mutu, cât și specificul cromatic inițiat de marele zugrav grec, Constantinos. Din acest punct de vedere, tragem în mod fericit următoarea concluzie: iconografia Bisericii „Adormirea Maicii Domnului” a Mănăstirii Polovragi reprezintă o sinteză a celor mai importante școli picturale din epoca brâncovenească. Conchizând cele mai sus prezentate, putem spune că lucrarea arhimandritului Veniamin Micle aduce, totodată, o importantă actualizare a listei bibliografice pentru acest subiect[12].

11 Arhim. Veniamin Micle, *Mănăstirea Polovragi*, p. 18.

12 Amintim aici pe cele mai relevante cercetării nostre: Ștefan Andreescu, „Data zidirii Polovragilor”, în *MO*, nr. 11-12/2963, pp. 922-925; Idem, „Ctitorii de la Polovragi”, în *MO*, nr. 3-4/1964, pp. 231-235; Alexandru Bărcăcilă, *Zugravul Constantinos*, în *MO*, nr. 10-12/1961, pp. 688-689; T.G. Bulat, „Ioan Arhimandritul, întâiul egumen al Mănăstirii Hurezi”, în *MO*, nr. 5-6/1966, pp. 423-448; Prof. Diac. Gheorghe I. Moisescu, „Tricentenarul Mănăstirii Polovragi”, în *MO*, nr. 11-12/1954, pp. 624-626.

III. *Polovragi, mănăstirea de lângă cer. Istorie. Spiritualitate. Artă*

Ultima lucrare importantă academică, tipărită la Editura „Mitropolia Olteniei" despre Mănăstirea Polovragi completează cu succes însemnările anterior amintite de noi. Beneficiind de suma cercetărilor anterioare, albumul omagial *Polovragi, mănăstirea de lângă cer. Istorie. Spiritualitate. Artă* constituie în fapt o fericită sinteză a celor mai importante informații, date și interpretări legate de importanta ctitorie brâncovenească din nordul Olteniei[13].

Nu vom insista asupra amănuntelor de ordin istoric, deja prezentate în analiza noastră bibliografică, ci vom încerca să culegem câteva elemente de specific iconografic, surprinse de autorii volumului într-o erminie bine documentată și adusă la zi pentru pictura Bisericii „Adormirea Maicii Domnului" și a Bolniței „Sfântul Nicolae".

În primul rând, lucrarea reconfirmă autenticitatea artistică a picturii bisericii celei mari, zugravii care au lucrat aici fiind formați în școala lui Pârvu Mutu (Sfântul Pafnutie Zugravul) și Constantinos. „Mai multe inscripții au consemnat numele meșterilor care au realizat icoanele prețiosului iconostas și pictura murală a bisericii mănăstirii, încheiată la 11 septembrie 1703: Andrei, Simeon, Istrate, Hranit. Numele lor se găsesc, în afara pisaniei din pronaos și în pomelnicul pictat la proscomidiar: Pomenește, Doamne, pe Abdreiu, Simion, Istrate, Hranit, zugravii care au fostu; august 5 leat 7211". În legătură cu lucrarea lor de la Polovragi, a rămas lucru cert faptul că principala lor sursă de inspirație se regăsește în pictura Mănăstirii Hurezi, unde „o seamă de noutăți iconografice și de program fuseseră introduse prin conlucrarea zugravului grec Constantinos, aducător al unor rețete de poncife iconografice utilizate în epocă de elita zugravilor epiroți și cretani, și a arhimandritului Ioan, egumenul mănăstirii, un mare teolog cărturar, bun cunoscător al tipăriturilor bisericești ucrainene care ieșeau în acea perioadă din teascurile tipografiei Lavrei Peșterilor din Kiev, centru cultural și duhovnicesc important al monahismului ortodox est-european. O parte dintre aceste noutăți au fost utilizate și în programul iconografic al bisericii Mănăstirii Polovragi"[14].

Pe lângă inestimabila moștenire iconografică desprinsă din pictura murală a bisericii, cu scene și particularități aparte în tradiția eclesială românească, o altă piesă de mare valoare artistică este iconostasul. Aportul lucrării-album este acela de a evidenția valoarea sa istorică, corelată specificității unice a cadrului artistic. Aflăm astfel că „valorosul iconostas de

13 Arhim. Timotei Aioanei (coordonator), *Polovragi, mănăstirea de lângă cer. Istorie. Spiritualitate. Artă*, volum apărut cu binecuvântarea IPS Irineu, Arhiepiscopul Craiovei și Mitropolitul Olteniei, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2012.

14 *Polovragi, mănăstirea de lângă cer,* pp. 59-60.

lemn sculptat, aurit și pictat în nuanțe vii de albastru și roșu, a fost împodobit cu icoane de aceiași meșteri pictori brâncovenești [...] Inscripțiile de pe icoanele împărătești menționează, în românește anul 1704–1705 și pe zugravii Istrate și Hranit, iar inscripția de pe icoana de hram precizează că aceste icoane «făcutu-le-am eu, smeritul Ioan, egumenul de la Hurezi», urmând o dată păstrată incomplet, care a fost citată ca 1708–1709, iar mai apoi ca 1699–1700. Cel mai probabil însă, iconostasul, care este menționat printre lucrările arhimandritului Ioan de împodobire a bisericii, a fost realizat în aceeași perioadă cu picturile murale. Icoanele sunt zugrăvite în culori vii, pitorești, aflându-se într-un vizibil acord stilistic cu picturile murale din interiorul bisericii"[15].

Corelativ programului iconografic din Biserica „Adormirea Maicii Domnului", autorii volumului creează un previzibil sincron cu pictura nu cu mult mai recentă a Bolniței „Sfântul Nicolae". În completarea clasicei descrieri pe scene picturale, autorii observă în mod onest că „polii de greutate ai programului iconografic s-au schimbat. Dacă Buna Vestire se găsea, în epoca brâncovenească, pe pilaștrii estici ai naosului, de o parte și de alta a iconostasului, iar Răstignirea era reprezentată pe timpanul peretelui vestic, mutarea scenei Răstignirii la est a determinat deplasarea imaginii Bunei Vestiri către vest. În consecință, și celelalte scene din naos, care în mod tradițional se lecturau începând de la sud-est, și-au modificat ordinea, unele citindu-se de la est la vest, iar altele, de la vest la est. Această particularitate a programului iconografic, care își are, probabil, o sursă de inspirație în pictura pronaosului bisericii celei mari a Mănăstirii Hurezi, va fi dezvoltată la Schitul Pietrari și la Bolnița Episcopiei Râmnicului, două monumente ctitorite de episcopul Climent și pictate de zugravul bolniței de la Polovragi, Gheorghe. Tot la sursa hurezeană trimite și prezența Sfântului Eustatie Plakida și a familiei sale, alături de Sfinții Împărați, precum și imaginea Sfântului Macarie Egipteanul în glaful ușii intrării, reluată după cea de la bolnița hurezeană, găsită în același loc"[16].

În câteva cuvinte, lucrarea-album cu titlul *Polovragi, mănăstirea de lângă cer* (Craiova, 2012) articulează și mai mult din punct de vedere iconografic legătura de filiație dintre Mănăstirea Polovragi și Mănăstirea Hurezi. Împodobite, întărite și îngrijite de același mare ctitor, Sfântul Contantin Brâncoveanu, cele două tezaure monumentale ale Bisericii Ortodoxe Române stau laolaltă ca mărturie pentru un stil unitar, armonios și unic din perspectivă iconografică și nu numai. Elementele corelative sunt aduse ca argument pentru a demonstra legătura stilistică din acest spațiu monahal al Olteniei de sub Munte. Nu în cele din urmă, trebuie să remarcăm

15 *Polovragi, mănăstirea de lângă cer,* p. 98.

16 *Polovragi, mănăstirea de lângă cer,* p. 106.

că cele mai importante precizări sunt în mod evident cele legate de expresia vie și autentică a programului iconografic. Lucrarea de față oferă în consecință cea mai completă analiză arhitecturală și iconografică pentru Mănăstirea Polovragi, sincronizând amănunte și explicații inedite pentru erminiile realizate până acum.

Ne regăsim într-un laborios context interdisciplinar, în care am reținut elemente de istorie, teologie și, nu în cele din urmă, artă. Sub acest aspect, dacă fiecare dintre lucrările sau titlurile de studiu și cercetări amintite pe tema Mănăstirii Polovragi au dezvoltat o particularitate în ceea ce privește nota de expunere și analiză, lucrarea noastră își dorește să realizeze sintetic o prezentare cvasiexhaustivă a Bisericii „Adormirea Maicii Domnului" – Polovragi, particularizând îndeosebi ca studiu de cercetare elementele iconografice din pictura murală. Bineînțeles că a fost imperios necesară o abordare de context, referindu-ne pe aproape întregul parcurs al lucrării și folosindu-ne de argumentația interdisciplinară, însă ne-am dorit ca proximitatea noastră să se păstreze pe filiera iconografică. De aceea, în ceea ce ne privește, am încercat să găsim cele mai concludente mijloace pentru a pune în evidență pictura bisericii Mănăstirii Polovragi.

Suntem încrezători că prin analiza pe care o facem, constând în prezentarea unei teme de iconografie ortodoxă, cu incontestabil specific românesc, va reuși să suscite interesul viitorilor cititori, să deschidă noi culoare de cercetare și să aducă laolaltă practica și stilurile picturale ortodoxe conexe. Va fi cu siguranță și o curiozitate a circulării elementelor de școală brâncovenească, cultivate în spațiul românesc, îndeosebi în Oltenia de sub Munte. În acest sens, legăturile create și ipotezele demonstrate vor avea menirea de a menține vie viața și lucrarea Bisericii Ortodoxe în arta iconografică.